

Dos dies en bicicleta pel canal d'Urgell, de la presa del Canal a l'Almenara Alta

Aquesta és una sortida de dos dies en bicicleta resseguint el canal d'Urgell des de la presa inicial fins a l'Almenara Alta. S'ha fet durant el maig del 2021 en un moment en que la pandèmia semblava remetre. Érem quatre, dos en bicicleta i dos fent suport logístic amb el cotxe. Dos homes i dos dones, més aviat jubilats; dos vivint a Sant Just Desvern però originaris de Balaguer i les Borges Blanques i dos de la Garrotxa, d'Olot i de Riudaura. Vam fer nit en un deliciós hotel rural de Preixens, Ca l'Agustina, mes o menys a meitat del camí. Ens vam trobar a Ponts i després d'esmorzar en un dels molts bars de carretera i comprar el diari en el quiosc més atrotinat de Catalunya, si no del món sencer, vam tirar cap a la presa del Canal, punt d'inici del recorregut.

La presa del canal d'Urgell

La presa del canal d'Urgell, en realitat una resclosa que deriva l'aigua del Segre, és el punt d'inici de la ruta. Quan és va construir, a meitats del segle XIX, se'n va dir la presa del Tossal, perquè estava al terme municipal d'aquest poble que va ser agregat al de Ponts l'any 1970. La resclosa actual no és l'original, la primera s'havia construït el 1853 i va quedar inutilitzada amb la riuada del 1907, quan el canal ja portava molts anys en funcionament, i és va reconstruir entre els anys 1907-1913 en un indret lleugerament diferent ; fa 172,1 m de llargada i 4,8 d'alçada. Aquesta segona vegada és va construir també un bol amortidor per sedimentar les graves que arrossegava l'aigua del riu, amb dues sortides; una, és la comporta d'inici del canal, ara som al Km 0 i a la cota 341; l'altra, permet tornat l'aigua al riu després d'un curt passeig per l'anomenat *lo desaigue del Segre*. També és va construir una nova casa de comportes, habitada encara avui en dia pel canaler encarregat del manteniment de la infraestructura de captació, segons explica Maribel Pedrol; la primera casa de comportes i la captació original han estat restaurades, i és poden veure a la vora del camí, just a l'entrada del túnel de la Llenguadera. Més recent és l'església de Sant Isidre, patró dels pagesos des del segle XVII, quan va desbancar Sant Galderic amb la promesa incerta de que per collir no calia sembrar. L'església és va inaugurar l'any 1950 i completa el recinte de la presa del canal d'Urgell, que normalment és tancat al públic.



La resclosa i la primera comporta

La presa des de l'altra banda del riu

Un suggeriment inicial si sou una mica curiosos. A la presa del canal d'Urgell tot succeeix al marge esquerra del Segre: allí hi ha la captació, la casa de comportes, l'església i el canal que s'endinsa pel túnel de la Llenguadera desapareixent de l'escenari; però com és veu tot això des de l'altra banda del riu? Atansar-s'hi no és massa complicat però cal anar a creuar el Segre al pont de Gualter i agafar un camí que ressegueix el marge dret del riu i arriba fins a la presa passant a la vora de diversos masos; som en territori de la Baronia de Rialp. Aquesta ribera del riu és molt més solitària, a l'altra banda és pot veure l'esponerosa horta regada per la séquia de Ponts, que neix una mica més amunt del pont i que és un petit preludi del que després serà el canal d'Urgell. Ponts no té front fluvial urbà, però el riu és molt aprofitat, no solament per al reg sinó també per a l'esbarjo, amb l'esplèndid parc fluvial de la Roca del Call, que disposa d'un circuit d'aigües braves en un indret on el riu preferiria anar baixant tranquil, però que ha servit d'entrenament d'esportistes que han posat Ponts en el mapa mundial del piragüisme.

El camí solitari de la riba dreta ressegueix el meandre que fa el riu; els masos determinen la toponímia del territori: la solana i la plana del Mas Blanc, la solana i la plana del mas de l'Estany, l'obaga i el pla del Reu, nom potser amb ressonàncies carceràries que segur que no tenen res a veure amb el canal, que si que va utilitzar molts presidaris, fins arribar al Biot, on el camí s'acaba davant del costerut serrat de Sant Joan. També és pot pujar, millor en cotxe, fins al mirador de Torreblanca, a l'inici de la pista que surt de la carretera 1412-b. Des d'allí hi ha una panoràmica esplèndida del meandre del riu i de la presa del canal.

Ens separem momentàniament del canal

El Km 0 del canal ho és també de la nostra ruta, però comencem anant en sentits contraris. El canal sembla tornar enrere, riu amunt, encara que només uns centenars de metres, fins endinsar-se al túnel de la Llenguadera, una estratègia per estalviar-se uns quants Kms de recorregut, mentre que nosaltres, riu avall, seguim pel camí del meandre perfecte que fa el Segre per salvar el serrat del Mas d'en Pinyes. Passem a la vora de la contrapresa, mig amagada darrera el bosc de ribera, i de *lo desaigüe del canal*, que torna al riu l'aigua que no ha anat pel canal: de seguida deixem a l'esquerra un camí barrat que porta al mas, al capdamunt del serrat; ens quedem sense pujar a aquesta talaia privilegiada. Tot seguit el camí fa un gir de 360º i just a les portes del mas d'en Ferran gira cap a la dreta en direcció a la palanca de Torreblanca. Aquest camí ens portaria en pocs minuts a la petita ermita rodona de Santa Cecília i als gravats prehistòrics del mas d'en Olives, a l'altra banda del riu i terme d'Artesa de Segre, però aquests no són objectius d'avui, així que continuem pel mas d'en Ferran, l'única forma d'accedir al camí de servei del canal d'Urgell, que és el nostre objectiu.

Camí de servei

Just passat el mas d'en Ferran veiem un indicador amb un missatge ben explícit: prohibit passar, excepte personal autoritzat. Un missatge que veurem repetit sovint, perquè ara ens incorporem al camí de servei del canal, sempre a la riba dreta, que només abandonarem quan trobem túnels i en alguna travessia urbana. Al llarg del camí anirem trobant gent, més aviat poca, però si un degoteig espaiat, especialment a prop dels nuclis urbans: ciclistes, gent fent *footing*, passejant sols o en petits grups, passejant un cotxet amb un infant, passejant el gos, algun cotxe o motocicleta.... Ara bé, ningú feia cara de formar part del personal autoritzat. Sembla que el canal s'utilitza moderadament per al passeig d'una manera tàcitament acceptada. En qualsevol cas, aquestes ratlles no són una invitació a anar-hi sinó solament la ressenya d'una sortida que ves a saber si no és tota inventada.

El túnel de la Llenguadera i la segona casa de comportes

Ens retrobem amb el canal just quan acaba de sortir del túnel de la Llenguadera, de 283 m de llargada, el primer dels diversos túnels que és trobaran al llarg dels 144 km de recorregut. Per què aquest nom, si el túnel passa per sota del serrat del Mas d'en Pinyes? Perquè estem en terrenys del mas de la Llenguadera, que queda ben a la vora de la boca d'entrada. Com que la toponímia no és una ciència exacta, d'aquest serrat hi ha qui en diu també serrat de la Llenguadera.

A la sortida del túnel hi ha la segona Casa de Comportes, una altra instal·lació potent que dona de nou l'opció a l'aigua de seguir pel canal o desaiguar al Segre. En aquest primer tram no serà la darrera oportunitat de desdir-se del canal i tornar l'aigua al riu, que encara és molt a prop. En aquest terreny secaner el desguàs de la segona comporta deixa una traça verda que arriba fins al riu, on s'uneix amb la traça verda més potent que crea el Segre al fons de la vall. Anem per una vall ben definida, amb el riu ben a prop però cada cop més avall. L'altra banda del riu continua sent és un indret molt solitari, amb el caseriu de Torreblanca i la taca difícilment identificable de Joan de Torreblanca, ermita mig enrunada i d'accés complicat, una altra talaia del meandre del riu.

El presidi, Sant Bartomeu del Tossal i la primera *casilla*

Just després de la primera corba, a l'altra banda del canal és veuen les restes d'un antic mas, el Presidi, nom amb reminiscències carceràries però que potser no tingui cap relació amb els presidaris que van contribuir a la construcció del canal, concretament del túnel de Montclar. Aclarir-ho requeriria una recerca més aprofundida.

Seguint el camí del canal, el primer pont que trobem porta al petit poble del Tossal, que queda a mitja alçada d'un serrat proper. Vist de lluny, el Tossal sembla un poble medieval, però quan t'hi atances sembla més aviat el decorat d'una pel·lícula de Hollywood, ple de torres i merlets que de medievals no en tenen res. No són elements defensius sinó més aviat ostentosos. Ara per ara, el Tossal és un lloc que fa una mica de basarda atansar-s'hi. A la vora del canal, bastant allunyada del poble, hi ha l'església romànica de Sant Bartomeu del Tossal, amb una rectoria enganxada on sembla que fa molt que no hi viu cap rector ni cap majordoma; i separat de l'església pel canal, hi ha el petit cementiri del Tossal.



Sant Bartomeu del Tossal, foto de Francesc Fulquet

Les *casilles* eren els habitatges dels canalers, els encarregats de mantenir la infraestructura en bones condicions; se'n van trobant al llarg de tot el recorregut. Ara som a la primera, just passat el cementiri del Tossal; és la *casilla* de les Cabanotes perquè està a la partida de les Cabanotes, al terme del Tossal. No és estrany que a meitats de segle XIX, tota la redacció del projecte fos en espanyol; quan es van iniciar les obres Mossèn Cinto tenia vuit anys i la Renaixença tot just començava. *Casilla* és, en definitiva, una casa petita. Ara és posa en versió catalana i s'ha optat per casella, que també és casa petita però recorda més un tauler d'escacs, o be directament caseta. Avui en dia, les caselles o casetes estan ben conservades però deshabitades: fa molt temps que no calen canalers escampats al llarg del canal.

Els túnels de la Peixera

Uns km més endavant s'arriba als túnels de la Peixera, el primer és el més llarg, amb 206 m; el segon en fa només 81,5. No és van construir fins bastantes dècades més tard: el més llarg el 1925 i el més curt el 1910, d'acord de nou amb Maribel Pedrol. Per on passava el canal abans de la construcció del túnels és difícil d'esbrinar, perquè no és veu cap vestigi d'una obra anterior, i costa imaginar que hagués pogut passar per un lloc diferent als túnels actuals.



La peixera

D'on els hi ve el nom? D'un edifici històric que hi ha a la vora i que val la pena visitar. Després del segon túnel s'arriba al pont que porta al proper poble de Collfred, que treu el cap una mica més amunt; d'aquí surt el camí que porta en un no res al casalot de la Peixera, amb una magnífica vista sobre la vall del Segre. Allí hi havia hagut una peixera, una resclosa que derivava aigua cap a l'antiga séquia que portava aigua a Collfred, Vilves i Artesa de Segre i que va deixar de ser útil amb la construcció del canal d'Urgell, aclareix Josep M. Mir al seu blog *Quina la fem*. Però la història de la Peixera va lligada a Montserrat i arranca l'any 1504 quan el baró Ramon Berenguer de Ribelles fa testament deixant la seva meitat del senyoriu d'Artesa de Segre al monestir, com explica molt bé Ramon Ignasi Canyelles. La presència dels monjos de Montserrat va ser molt activa i una de les actuacions va ser la construcció d'aquest gran casalot al terme de Collfred. Ara és un casalot abandonat i en mal estat del qual és pot intentar resseguir una mica la història a partir de les dates que apareixen a diferents llindes: una és del 1770, una altra del 1871. Entre les dues hi va haver la desamortització i la Peixera va passar a mans privades, adquirida en subhasta l'any 1841. Pocs anys després, Pascual Madoz la mencionava en el seu periple per Catalunya; quan parla de Collfred diu "se encuentra una casa en despoblado llamada la Peixera". I també hi ha la placa commemorativa d'una important

efemèrides, la visita del rei Alfons XIII l'any 1930, concretament el 23 de maig, a les acaballes del seu regnat. I pocs anys després va ser escenari d'un cruent episodi bèl·lic els darrers dies de la guerra civil. El mas va ser ocupat pels franquistes el 2 de gener del 1939, recuperat pels republicans el dia 5 i ocupat de nou pels rebels poc després. El resultat va ser de 60 morts entre ambdós bàndols. Els veïns van enterrar 23 soldats republicans en una fossa comuna que ara s'ha redescobert en el marc de la Memòria Històrica.

Molta història acumulada en aquest demacrat casalot, que és mereixeria un millor destí. Una darrera mirada permet veure la vall del Segre, amb el gual que porta al Cel de Torreblanca, un mas situat a l'altra banda del riu i que potser té un nom una mica exagerat.

Vilves i la Colònia

Pedalant pel camí de servei s'arriba seguidament al poble de Vilves, enganxat al marge dret del canal que passa majestuós perquè encara no ha perdut pràcticament ni una gota d'aigua; passem a la vora de l'encimbellada torre de l'antic castell, al capdamunt del poble. Val la pena aturar-s'hi i gaudir de la panoràmica de la vall del Segre; just davant Vilves hi conflueix el riu de les Segues, amb un reguitzell de pobles que s'enfilen amunt per aquesta vall lateral: Vall-llebrera, Vall-llebrerola, Montargull, i l'inconfusible piràmide del Montmagastre. De la torre estant, ens adonem de que hem arribat a Vilves per la porta de darrera, i que la imatge potent del poble és des de l'altra banda del Segre.

Uns Km més endavant ensopeguem amb una altra instal·lació potent. La comporta que subministrava energia hidràulica a la colònia tèxtil que a principis del segle XX és va instal·lar a Artesa de Segre, concretament a la vora del petit nucli del Pont d'Alentorn. Inaugurada el 1906 com a filatures Viuda de Tolrà, va passar per tot tipus de vicissituds fins al tancament definitiu el 1967 com a Hilaturas del Segre SA. És una de les poquíssimes colònies industrials tèxtils de les comarques de Ponents i l'única a la vora del Segre, però no feia servir l'energia hidràulica del riu sinó l'hidroelèctrica del canal d'Urgell. És el primer dels diversos aprofitaments hidroelèctrics al llarg del canal i encara funciona avui en dia. Tots els edificis de la Fàbrica, nom amb que es coneix el recinte, continuen dempeus i encara són utilitzats, bé com habitatges, bé com locals d'altres empreses.



Comporta de la Fàbrica

Continuant pel canal ben aviat arribem a la següent caseta, sense canaler però amb nom propi: aquesta és la caseta de les Bruixes, no perquè estès embruixada sinó perquè està a la vora del clot de les Bruixes; sembla que l'embruixat era el clot.

La travessa d'Artesa de Segre i l'aqüeducte del Senill

A partir d'aquí canal i riu Segre es separen i ja no és tornaran a trobar fins al final de tot, quan el canal tornarà eixut al riu. El canal evita Artesa de Segre passant a l'est del nucli urbà, amb dos túnels, el de le Gessera (anteriorment de la Yesera), un túnel de 304 m que ja formava part de la versió original del canal i passa per sota del tossalet de la Masia Plens i el túnel de Sant Jordi, de 280 m i construït el 1871, pocs anys després de l'entrada en funcionament del canal, i que passa per sota de lo Castellot, el turó que identifica La ciutat.

Quan ens atansem al primer túnel s'acaba el camí de servei del canal, que no tornarà a reparèixer fins més endavant, així que no queda més remei que fer la travessa urbana d'Artesa de Segre i oblidar-se del canal per una estona. Així que a l'alçada de la masia Plens que dona nom al tossalet agafem un corriol a la dreta que ens porta en un no res a la carretera L-512, la carrereta que neix a Artesa i porta cap al port de Comiols i el Pallars. Som a un kilòmetre escàs del nucli urbà i ara ens toca pedalar una estona per carretera; ja enyorem el camí de servei! Entrem a Artesa per la carretera de Tremp, continuem per la de Ponts i en sortim per la d'Agramunt; son carrers, els més cèntrics, però han conservat el nom de les antigues carreteres que portaven a localitats properes; potser és podrien rebatejar amb noms de persones insignes de la ciutat o del país: hi ha molt per triar!

Però no podem marxar d'Artesa sense anar fins al punt més emblemàtic del canal en la seva circumval·lació de la ciutat, l'aqüeducte del Senill. El nom li ve del riu Senill, un minúscul curs d'aigua que neix al Pla de la Força, a l'actual terme de Ponts i després de vorejar pel sud lo Castellot, desemboca al Segre a la vora d'Artesa de Segre, aigües avall del pont de Vernet. El Segre és compartit amb moltes altres poblacions però el riu Senill és totalment d'Artesa. La raó de ser de l'aqüeducte no és el riuet, un obstacle mínim en el trajecte del canal, sinó els terrenys tous de guix que s'erosionaven fàcilment i creaven moltes fuites, incompatibles amb la creixent demanda d'aigua per al reg. Entre 1905 i 1906 és va construir l'aqüeducte del Senill, de 576 m. Per arribar-hi s'ha de travessar el nucli urbà i agafar un camí a la dreta que va paral·lel al canal.

Però on és l'aqüeducte? Quan arribes al punt on teòricament ha de ser només veus el canal amb l'aigua lliscant plàcidament. No esperàvem un Pont de Gard, però cap vestigi d'aqüeducte pot ser una mica decebedor. L'explicació rau en que les voltes de l'aqüeducte són sota el canal, sustentant-lo; en aquest tram, el canal és una caixa hermètica suportada per les voltes de l'aqüeducte del Senill, un aqüeducte soterrat. A l'època de les *llimpies* s'hi poden fer visites subterrànies.

Cap al túnel de Montclar

Sortint d'Artesa ens anem atansant a l'obra magna d'enginyeria del canal d'Urgell, el túnel de Montclar. Renunciem a veure la boca nord i ens dirigim directament cap a la boca sud, amb la idea de retrobar allí el camí de servei. Sortim d'Artesa de Segre per la C-26 i continuem fins arribar a la bifurcació, a mà esquerra, del camí de Marcovau, un minúscul poblet del terme de Foradada, encimbellat dalt d'un turó des d'on és domina una vasta panoràmica; en primer terme, les resonàncies medievals de Montsonís i el seu castell; més a la dreta, el forat de Foradada; i més allunyat, un altre poble aturonat, Cubells, amb l'església romànica de Santa Maria i la seva meravellosa portalada. I el Segre, on s'ha ficat? El vam perdre de vista abans d'entrar a Artesa de Segre i ara transcorre pel territori feréstec del santuari de Salgar i de l'estret del Mu, darrere les muntanyes que tenim davant. Fins a Marcovau el camí fa pujada però a partir d'aquí planeja pels altiplans secaners de la serra de Montclar. El castell de Montclar és va atansant a mesura que anem pedalant; no s'ha de passar pel poble per arribar a la boca sud del canal, però Montclar s'ho val, amb el castell i l'església romànica de Sant Salvador, si no avui, un altre dia. Però el que no és pot deixar per més endavant són els vestigis que va deixar la construcció del túnel a meitats del segle XIX. El més visible és el monòlit o obelisc, a triar, conegut com la Torreta i que és va construir com a referència visual quan s'estava foradant pels dos extrems del túnel; aleshores va servir per orientar-se i ara és com un homenatge als esforços que s'hi van esmerçar. Encara s'hi pot veure l'impacte d'una canonada durant la guerra civil. Més difícils de trobar són els escassos vestigis dels presidis per a l'abundant població reclusa que va treballar en la seva construcció, així com les sortides dels pous, tretze en total, que és van fer servir per treure a la superfície els materials que s'anaven excavant.

Va ser el túnel de Montclar el més llarg del món durant gairebé un segle?

Una frase repetida a llibres i webs és que "va ser durant gairebé un segle, el túnel més llarg d'Europa" La frase no aclareix si s'està parlant només de túnels hidràulics o de qualsevol tipus de túnel; ara bé, és veritat? Una ràpida immersió en Google et converteix en un no-res en

expert en túnels i rècords de llargàries de túnels. Tirant molt enrere en el temps, ja trobem un túnel de dimensions similar a l'època de l'imperi romà, durant el regnat de l'emperador Claudi. Són els anomenats túnels de Claudi, l'emperador romà, construïts entre els anys 41 i 52 dC per controlar el nivell d'aigües del llac Fucino, als Abruzzo, o als Abruços en català. En èpoques de molta pluja el llac sobreeixia i les avingudes solien ser catastròfiques, de manera que Claudi ho va voler resoldre amb un complexíssim sistema de drenatge que incloïa un túnel de 5,6 Km, res vist en aquelles èpoques!, en el qual hi van treballar entorn de 30.000 esclaus. La caiguda de l'imperi romà va acabar amb la famosa Pax Romana que s'encarregava, entre altres coses, del manteniment de les infraestructures; a més, l'any 506 hi va haver a la regió un terratrèmol catastròfic, que va acabar de malmetre tot el sistema de drenatge si és que encara funcionava. Les inundacions van tornar i el record del túnel és va anar esvaint. Quan és va començar a construir el canal d'Urgell els túnels de Claudi eren pura arqueologia hidràulica.

Però hi havia un altre competidor més modern, el túnel de Standedge, al nord d'Anglaterra, que si que estava en funcionament. També era un túnel de canal, però en aquest cas no per a rec sinó per al transport. Ja hi havia una xarxa de canals de comunicació i la construcció del túnel la millorava, unint territoris separats per una muntanya que s'havia posat per allà al mig sense que ningú li demanés. Les obres van començar el 1794, després que el Parlament britànic autoritzés la seva construcció; feia 4.984 m (en iardes, 5.451). És va construir foradant des dels dos extrems a la vegada, com en el cas del canal d'Urgell, però 60 anys abans. El 9 de juny del 1809 els dos extrems es van trobar, un moment històric, i va entrar en funcionament l'any 1811. Era, és encara, molt estret, solament hi passava una barcaassa allargada impulsada per tracció humana, fent-la avançar empenyent amb les cames contra la paret, una pràctica coneguda com *legging*; és tardava una hora quan la barcaassa anava buida i tres quan anava plena, sovint amb un únic *legger*, sol en aquell forat angoixant. Una feina molt dura, i com totes les feines dures, segur que estava mal pagada. Quan va arribar el ferrocarril el canal va perdre molt interès. L'any 1848 es va construir el primer túnel ferroviari, però solament feia 4.880 m, quedava per ben poc darrera del túnel hidràulic, que va continuar funcionant. Després es van fer encara dos túnels ferroviaris més, però en aquell moment el record del túnel més llarg ja és jugava en una altra lliga, lluny dels 5000 metres. Finalment, el canal d'Standedge és va tancar per poc rendible, però dècades més tard és va reobrir com a atractiu turístic. Ara t'hi pots passejar en una motora que no contamina ni fa soroll. I el *legging* també a tornat, no com a feina dura sinó com a pràctica esportiva i establint rècords.

A la dècada dels cinquanta del segle XIX hi va haver una febre constructora de túnels. En un mateix moment van coincidir tres grans projectes que podien competir en la cursa per ser el túnel més llarg d'Europa, i del món sencer. Les obres del túnel de Montclar es van iniciar el 1853, concretament el 3 de novembre i es van acabar el novembre del 1861, vuit anys més tard. Ja s'ha vist que els túnels de Claudi eren en aquell moment pura arqueologia hidràulica, però no era veritat que haguessin caigut en l'oblit; les avingudes catastròfiques no s'havien aturat i de tant en tant es sentia alguna veu proposant recuperar els *cuniculi* de Claudi. Com sol passar en aquests casos, la iniciativa va tenir precursors i precedents, però el paper definitiu va correspondre a un banquer aristòcrata, el príncep Alessandro Torloria, que va jugar un paper similar al de Manuel Girona al canal d'Urgell. Les obres del nou sistema de drenatge del llac Fucino es van començar el 1854 i van concloure el 1870. El túnel principal, de 5,3 km de longitud, és va construir entre aquests dues dates. Amb 4.917 m de longitud, el

túnel de Montclar quedava una mica enrere dels 4988 m del túnel de Standedge, però els 5,3 Km de la nova versió del túnel de Claudi sí que el feien el túnel més llarg del món. Tanmateix, la glòria, per dir-ho d'alguna manera, tampoc li va durar gaire: l'any 1857 s'havien iniciat les obres del túnel ferroviari de Frejus que havia d'unir Suïssa i Itàlia per sota del Mont Cenís; és va inaugurar el setembre del 1871 i feia 13,7 km; s'iniciava una nova era en la llargària dels túnels.

La boca sud del túnel

Pedalant pels altiplans de Montclar arribem finalment a la boca sud del túnel. És fàcil perdre's en l'entramat de camins però algun indicador oportunament ben situat t'acaba portant al lloc. Som a la partida de *los* Coscolls, encara al terme de Montclar. El canal surt a la llum del dia a la trinxera sud del túnel una rasa vertical de gairebé 30 metres de profunditat. És un lloc al que ningú està invitat a apropar-s'hi. No hi ha cap mirador per fer la foto. Quan t'hi atansés veus que és un terreny relliscós i que no t'hi pots avorir gaire sense arriscar una caiguda lliure de desenes de metres. Finalment vam trobar un lloc segur per fer la foto de la paret vertical i veure al fons, molt avall, una rodona fosca per on sortia l'aigua del canal després de passejar-se gairebé 5 km sota terra. No és un atractiu turístic, és una infraestructura hidràulica perillosa.

L'arribada a Preixens

Aquí s'acaba la primera jornada; l'endemà reprendrem la ruta en bicicleta des d'aquest punt, la boca sud del túnel de Montclar. Per arribar a l'hotel agafem el camí de la dreta de la trinxera, però ja no arribarem a veure el canal, que gira cap a l'est mentre que nosaltres continuem cap al sud. Al cap d'una estona el camí passa per sobre d'una séquia del canal, l'endemà ens enterament de que és tracta de la séquia Gran. I una mica més endavant entrem a un poble per un camí rural sense cap rètol amb el nom; pot ser Pradell, però també Preixens o les Ventoses, depenent de la orientació del camí que hem agafat. Veiem el castell i el campanar de l'església, però quin poble de la vall del Sió no en té? L'únic ser humà que trobem és un home gran assegut en un pedrís, però no gosem preguntar-li on som. Al final ho aclaram: som a Pradell, com suposàvem. Amb deu minuts més de pedalar ens plantem a Preixens, el poble on tenim l'hotel. El cotxe feia estona que havia arribat, i amb provisions per improvisar un sopar, només ens falta el beure. Preixens no té cap botiga però bé ha de tenir un cafè, així que sortim a buscar-lo. Un senyor gran assegut en una cadira enfront de casa seva ens ho aclareix: el primer carrer a l'esquerra i a uns 50 metres ja el veureu. El bar és just passat el pont del Sió, un riu que aquest maig del 2021 està pràcticament eixut. Després de sopar fem la visita urbana de Preixens que ens va porta a donar la volta sencera al castell, bastant imponent i habitat, perquè és veu llum en algunes finestres; i acabem la volta passant de nou per davant del bar, ara tancat.

Aquella nit descobrim que les coordenades de la boca sud del túnel de Montclar són al Google Maps, com no hi havíem pensat abans!, de manera que l'endemà d'hora ens endinsem en l'entramat perdedor de camins rurals sabent molt bé on anem. En 12 minuts de cotxe ens hi plantem; ja som de nou a la boca sud del túnel de Montclar i ara reprenem la ruta en bicicleta. Abans ens tornem a mirar la sortida del canal al fons de la trinxera amb la mateixa aprensió que la tarda anterior. No és un lloc preparat per a ser visitat. Agafem el camí de l'esquerra de la trinxera, que acabem de fer en cotxe en sentit contrari, fins que camí i canal és tornen a trobar quan aquest surt de l'angosta trinxera de la boca sud del túnel.

La caseta del Salt, la séquia Gran i el Mas Trepapat

Just en aquest punt hi ha una altra caseta; aquesta és la caseta del Salt, perquè allí mateix el canal fa un petit salt; probablement és el primer però no serà l'últim. El salt és, en definitiva, una pèrdua de cota que la topografia del terreny fa inevitable. El salt coincideix amb la comporta que deriva l'aigua cap a la séquia Gran, que havíem creuat ahir anant cap a Preixens sense saber-ne encara el nom. La séquia Gran rega tot el marge dret del tram final de la vall del Sió, passant pels termes de Preixens, Montgai i la Sentiu de Sió. És una séquia gran però no principal; les quatre séquies principals és troben més endavant, quan ja hem entrat a la plana urgellenca. La imatge de la caseta del Salt des de l'altra banda del canal, amb l'aigua lliscant compassadament i envoltada de camps de cereals d'un verd ufanós durant bona part de l'hivern i la primavera transmet una sensació de placidesa i invita a imaginar com devia ser la vida del canaler i la seva família temps enrere.

Poc després s'arriba al Mas Trepapat, un gran casalot que sembla deshabitat però amb força activitat agrària. Aquí trobem el primer pont sobre el canal després del túnel, i ho aprofitem per passar a la riba dreta i recuperar el camí de servei del canal, que ens saluda amb l'advertiment ja conegut: prohibit el pas, excepte personal autoritzat. A partir d'aquí fem una llarga tirada pels altiplans que baixen des de Montclar; l'església i el castell encara és veuen a la llunyania. El canal va girant cap a l'est i és van trobant ponts de camins i carreteretes que relliguen aquest territori agrícola: el camí de la Casilla; la LV-3024, la carretera que hem agafat a Preixens per arribar a la boca del túnel; el camí dels Plans...El canal serpenteja entre camps de conreu que estan passant del verd al groc; no hi ha gairebé diferències entre les dues ribes; no sembla que aquests altiplans ondulats és reguin, o al menys no és veuen cultius diferents a les dues bandes. El canal passa pel nord de Preixens; tot pedalant, veiem l'*skyline* del poble, amb el castell prominent.

Mafet i la travessa d'Agramunt

Sense parar de pedalar entre camps arribem a Mafet, i aquí sí que hem de deixar el camí de servei quan el canal passa per sota de la C-14, però el recuperem pocs metres més endavant. Aquí, com abans a Vilves, el nucli urbà està molt a prop del canal, que probablement és perceput més com un perill que no un lloc de passeig. I ara ja anem directes cap a Agramunt, però no en línia recta sinó fent continues marrades; abans encara ens creuem amb el pont del camí de la Donzell d'Urgell, per on passa el GR-3.

El pas del canal per Agramunt és menys complicat que a Artesa de Segre: s'atansa al nucli urbà pel nord, el voreja per l'oest i se n'allunya oest enllà després de trobar-se amb el riu Sió. I tot aquest trajecte és pot fer per una banqueta parcialment arbrada que invita a passejar-s'hi. Just entrant al nucli urbà ens trobem una nova caseta del canal, al costat del pont de l'antic camí de Mafet. El canal voreja el nucli urbà i té un pont a cada una de les sortides de la vila i cada tram entre ponts és una mica diferent dels altres: més ample o més estret, amb més arbres o menys arbres... Aquí hi trobem més gent passejant que a la resta del trajecte però la travessa urbana no acaba de ser la banqueta arbrada que reclamen des de la plataforma Canal Viu. Hi manca una barana que doni seguretat i hi manquen arbres que ombregin la passejada, com a mínim. De banquetes del canal n'hi havia tantes com pobles; cada poble tenia un lloc preferent per passejar a la vora del canal. Pere Pinós al llibre *Correr enmig del paradís* (Pagès Editors 2011) fa l'elogi de la seva, la que va de Ponts a Artesa de Segre. Ahir hi vam passar a l'inici de

l'excursió, i potser paradís no seria la paraula que escolliríem, però n'hauríem de buscar una que fos a l'alçada.

L'aqüeducte del Sió

Sortint d'Agramunt arribem a l'aqüeducte del Sió, conegut també com el pont de Ferro, "una petita joia de l'arquitectura civil catalana" com en diu l'arquitecte Robert Brufau. De fet, hi van haver dos aqüeductes del Sió al mateix lloc, un després de l'altre. El primer és va construir l'any 1857: era de 7 arcs que se sostenien sobre 6 piles. Brufau la qualifica d'obra típicament neoclàssica, construïda amb mentalitat molt conservadora. Era discordant amb els avenços tecnològics del moment, però també amb el gran esforç d'innovació que el mateix equip estava demostrant en la construcció de la mina de Montclar. En qualsevol cas, els aiguats catastròfics del dia de Santa Tecla del 1874 se'l van endur; i se'n va haver de fer un de nou a corre-cuita si el canal volia continuar subministrant aigua de reg. És va decidir fer el nou aqüeducte en el mateix lloc i aprofitar els dos estreps, que havien resistit l'investida. El projecte es va encarregar al jove enginyer Josep Maria Cornet. I així va sortir el nou aqüeducte, una biga-calaix d'acer i formigó, obra d'una modernitat indiscutible i que ha perdurat fins ara.



L'aqüeducte del Sió a Agramunt

Remuntant la vall del Sió

No remuntem, el canal sempre baixa, però amb un pendent tant petit que el riu i el fons de la vall queden cada cop més avall, mentre que la carena de la serra de Bellmunt queda cada cop més a prop. Som en un tram agraït amb unes vistes esplèndides de la vall del Sió amb el reguitzell de pobles que és van succeint, tots a l'altra banda del riu. Primer passem davant de Preixens, on hem dormit la nit passada, amb el castell enlairat ben visible; des de la nostra alçada som conscients de la gran marrada que hem fet, per Mafet i Agramunt, per passar del marge dret a l'esquerra de la vall del Sió. Només hem de deixar el camí de servei del canal un breu instant al creuar-nos amb la LV-3028, la carretera que comunica Preixens amb Castellserà

per la serra de Bellmunt, una carretera que tornarem a creuar uns kilòmetres més endavant. Poc després som davant de Pradell, el poble al que vam arribar ahir al vespre mig perduts, amb el seu corresponent castell. Que seria un poble de la vall del Sió sense castell? I després passem enfront de les Ventoses, poble que comparteix municipi amb els dos anteriors; des de la llunyania no és divisa cap castell, com pot ser? Més tard wikipèdia ens ho aclarirà: hi ha una entrada amb la història del castell de les Ventoses, però diu que el seu estat actual no és ruïnós, sinó simplement desaparegut; per això no el veiem!

Els altiplans de les serres de Bellmunt i Almenara

I just davant de les Ventoses el canal fa un gir de 90º, abandona la vall del Sió i va a buscar la plana urgellenca, el seu destí final, per dir-ho d'alguna manera. Però abans d'obrir-se la panoràmica de la plana, anem una bona estona per un altiplà solitari de camps sembrats que canvia radicalment de color segons l'estació, verd a l'hivern, si plou, i a principis de la primavera, i terròs durant l'estiu i la tardor. Ens agrada més el verd, però potser és l'altre el color més genuí. Aquí dalt no hi viu gairebé ningú, solament alguns masos escadussers; a l'altra banda del canal veiem Cal Trepat de Baix, Cal Trepat de Dalt, una mica més lluny Cal Sis Dits, ara enrunat, ...De nit no és veuen les llums de la plana, solament el resplendor difús de la constel·lació de pobles, viles i ciutats que l'omplen. Potser valdria la pena pujar-hi de nit.

La trinxera de la Caserna

Poc després el camí de servei s'acaba, ara som al camí de les Ventoses que va paral·lel al canal però una mica més separat. Ens estem atansant a la trinxera de la Caserna, un darrer obstacle a vèncer abans de que el canal enfilii la plana urgellenca. La trinxera és va construir per evitar uns quants kilòmetres de canal abans d'arribar a la carena de la serra. Se'n diu la trinxera de la Caserna perquè just a la vora hi havia la caserna, ara les restes d'una caserna, que acollia la tropa que vigilava els presidiaris. La trinxera fa uns 1700 m de llargada i arriba als 23 m en el punt de màxima alçada. No inspira la mateixa aprensió que les trinxeres del túnel de Montclar, tot i que no deixa de ser una infraestructura hidràulica perillosa. La trinxera de la Caserna és força fotogràfica, com un petit Gran Canyon del canal d'Urgell; l'esquelet de la caserna, en canvi, fa una certa feredat, testimoni silenciós de la violència soterrada que va acompanyar la construcció del canal, com imagina Francesc Puigpelat a la novel·la *Els llops*.



Comporta de la Primera Séquia principal amb la caserna al fons

La Primera Séquia Principal

I just passada la trinxera el canal s'obre, ara si, a la plana urgellenca des d'una talaia privilegiada. I de seguida s'arriba a la comporta de la Primera Sèquia Principal, la primera de quatre, que regarà els municipis de Castellserà, Penelles, Bellmunt d'Urgell, Bellcaire d'Urgell i Vallfogona de Balaguer abans d'acabar, eixuta, al Sió, molt a prop de la seva desembocadura al Segre abans de Balaguer; i al costat de les comportes, la corresponent caseta del canal, ben conservada, neta i polida com totes, però igualment deshabitada; ja ens hem descomptat però possiblement sigui la setena des de la primera que hem trobat passat el cementiri del Tossal, que ara ja sembla molt lluny. Aquí tenim l'oportunitat d'agafar el camí de servei de la séquia i aviat serem a Penelles, el poble que s'ha fet famós aquests darrers anys per les pintures murals escampades pels carrers. El mateix camí, ara de pujada, ens retorna al punt del canal on havíem arribat. En aquest punt el canal és troba de nou amb la carretera que puja de Castellserà i va cap a Preixens, que ja havíem creuet fa poca estona a la vall del Sió. I si esteu interessats en la Memòria Històrica de la guerra civil, aquí teniu una nova oportunitat, amb nius de metralladores ben a la vora.

El Terraplè de Castellserà i la vall d'Aladrell

Just creuada la carrereta comença una altra de les obres importants que va comportar la construcció del canal, el terraplè de Castellserà. Terraplè? El DIEC diu: plataforma feta amb terra sobreposada, a voltes compactada, i sostinguda amb parets d'obra o d'escullera. El terraplè és va fer per salvar l'anomenada, avui en dia, vall d'Aladrell, una fondalada per on s'escorren les aigües de l'altiplà que acabem de travessar. Té una llargada de 515 m i una profunditat màxima de 28 m. Potser s'hauria pogut optar per altres solucions, un aqüeducte o

un sífó, però la proximitat de la trinxera de la Caserna subministrava tota la terra que és podés necessitar per a la construcció del terraplè. Abans de continuar, deixem un moment la bicicleta per baixar a l'*alcantarilla* del Terraplè; no és una claveguera, és un pas soterrat per on desguassa l'aigua que quedaria empantanada amb el terraplè i per on hi poden circular animals, i també excursionistes, com ara nosaltres. Si la *casilla* ha anat cap a casella o caseta, l'*alcantarilla* s'han quedat en "alcantarilla", entre cometes; sembla que després de tants anys ningú s'ha vist amb ànims de dir-ne d'una altra manera.

Endinsar-se per l'*alcantarilla* del Terraplè recorda una mica aquelles pel·lícules en que els protagonistes passen per un forat amagat darrere una cascada i arriben a un territori completament desconegut i sorprenent. Que hi haurà a l'altra banda? En el nostre cas no hi ha cap cascada però a l'altre extrem del forat hi ha la vall d'Aladrell.

L'Aladrell és un topònim antic i sonor que correspon a un conjunt de masos disseminats que en algun moment del passat havien tingut municipi propi i que el canal d'Urgell hauria travessat pel bell mig, tot i que el nom s'associa avui als terrenys secaners que queden a l'esquerra del terraplè de Castellserà. Saber quan va passar a ser municipi i quan va deixar de ser-ho requeriria una recerca addicional. És un topònim antic però revaloritzat darrerament, en part com a proposta turística i en part com a fita identitària. Cal Mònic, una casa de turisme rural a tocar de les comportes de la Primera Séquia Principal proposa la ruta "Vall d'Aladrell, un camí de tresors". Per altra banda, uns anys enrere és va crear el Grup de Recerca Aladrell, amb seu a Castellserà i que aplega gent de la Ribera del Sió i de l'Urgell interessats en la recerca i divulgació del patrimoni natural, històric i cultural d'aquest territori. El nom no podia ser més encertat: Aladrell, a cavall de la Ribera del Sió i de l'Urgell.

Ens endinsem pel llarg túnel de l'*alcantarilla*, amb la llum blanca al fons. Quan en sortim, uns quants pollancre desmanegats ens prometen un paradís de verdor que no s'acaba de confirmar: som al mateix terreny secaner que veiem des del camí de la trinxera. Però som a la vall d'Aladrell i la volem visitar, encara que ens desviem una estona del canal d'Urgell. Així que agafem les bicicletes i enfilem per un camí senyalitzat com la *Ruta dels 4 aixoplucs* i que surt a l'esquerra de la carretera just passat el canal. Tornem a saludar els pollancre i pedalem entre mig de camps de conreu encara verdejants, d'aixopluc en aixopluc; l'objectiu és arribar al pont de l'Aiguader i reincorporar-nos al camí de servei del canal. Sabem que a l'alçada d'una cabana enrunada surt un camí perdedor que porta a dos *alcantarilles* més, són les *alcantarilles del Verdadero*, però no l'agafem, ho deixem per una alta vegada, si en tenim l'oportunitat. Entenem que és una *alcantarilla* però se'ns fa impossible imaginar a quin *Verdadero* s'estaven referint quan li van posar el nom a meitats del segle XIX; també requeriria una recerca addicional. Deixem a l'esquerra l'ermiteta de Sant Jaume de Cal Trepà i les runes del que havia estat Cal Sis Dits, i ens anem atansant al mas de l'Aiguader, un altre mas enrunat en un territori que és conrea però no s'habita. Després del mas, de seguida som al canal i al pont de l'Aiguader, però abans de creuar-lo allarguem la ruta fins al jaciment ibèric del Tossal del Moro, ara per ara un amuntegament de pedres on no és fàcil distingir l'antic poblat, i fins a la cabana d'en Bernat, un verdader palau entre les cabanes de volta, i això que no som a les Garrigues. Llegint que de tant en tant s'hi organitzen activitats astronòmiques ens reafirma en la idea de que a aquest territori solitari de la vall d'Aladrell s'hi ha de pujar de nit, almenys una vegada.



El pont de l'Aiguader

L'Almenara Alta i lo pilar d'Almenara

Passat el pont de l'Aiguader ens reincorporem al camí de servei del canal i constatem que el muret de poc més de dos pams que ens havia acompanyat fins ara ha desaparegut; no sabem si ja serà així fins al final del canal, però tampoc té cap transcendència, senzillament has de continuar anant en compte. El canal va baixant, però encara ens ho mirem tot des de molt amunt. Si coneixeu el territori podeu anar recitant tots els nuclis urbans que tenim a l'abast: Castellserà, la Fuliola, la Guàrdia....I just per sota del canal, Tarassó, la primera finca que és va regar el 1862, nou anys després de que s'iniciessin les obres del canal.

Poc després el camí de servei queda interromput quan el canal ensopega amb la carretera que va de Tornabous a Agramunt (LV-3231), i aquí acaba el nostre trajecte de dos dies pel canal d'Urgell que havia començat al Km 0 a la presa de Ponts. Aprofitem per fer la visita del petit nucli de l'Almenara Alta i per pujar fins a lo Pilar d'Almenara. Així com hi ha pobles-carrer, pobles d'un sol carrer, i viles closes, pobles arrodonits a l'interior d'un recinte defensiu, l'Almenara Alta és un poble-plaça, tots els edificis estan disposats formant una gran plaça rectangular, amb un pou al mig, molt més antic que els edificis que l'envolten.

Arribar a lo Pilar d'Almenara en bicicleta requereix un esforç addicional però val la pena fer-lo. La torre està restaurada i preparada per pujar-hi fins al capdamunt, des d'on hi ha una panoràmica meravellosa tant de la plana urgellenca com de la ribera del Sió, amb el Prepirineu i els Pirineus com a teló de fons. A sota queda el poble i la necròpolis ibèrica que hi ha a la vora. És ben possible que algun dels que hi reposen de fa molt temps, mirant aquella immensa plana àrida hagués pensat: aquí hem de fer un canal!

Textos i webs consultats

Ramon Ignasi Canyelles: El món religiós a Artesa de Segre en els segles XIX i XX, a Grup de Recerques de les Terres de Ponent, Actes de la Jornada de Treball XXXVI, Agramunt, 2005

Maribel Pedrol: Els canals d'Urgell. Patrimoni material i immaterial de la gent de la Plana. IX Congrés sobre sistemes agraris, organització social i poder local. Alguaire, 2016

Josep M. Mir: Quina la Fem: Lo Segre pel país dels lladoners i de les forques

Robert Brufau: Una petita joia de l'arquitectura civil catalana. Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 2006

Grup de Recerca Aladrell (www.aladrell.org)

Canal Viu (www.canalviu.cat)

Cal Monic: Vall d'Aladrell, un camí de tresors

Francesc Puigpelat: Els Llops. Proa, 2005

Pere Pinós: Corrent enmig del paradís. Pagès Editors, 2001

Jaume Vila: Els canals d'Urgell i la seva història. Diputació de Lleida, 1992